

Fenomen prekmurskega narečja

O njegovi zgodovini, sodobni podobi ter sožitju s knjižno slovenščino

Mojca Horvat

Prekmursko narečje je najvzhodnejše slovensko narečje, ki skupaj s prleškim, slovenskogoriškim in haloškim narečjem sestavlja panonsko narečno skupino, ki je na Karti slovenskih narečij (T. Logar, J. Rigler) prikazana z različnimi odtenki rumene barve. Notranje se deli na vsaj tri različice, tj. na dólinsko, ki se govori južno ob Murske Sobote vse do reke Mure, ravénsko, ki jo govorijo v krajih med Mursko Soboto in krajnim govorom Cankova (ob meji z Avstrijo), ter goričko različico, govorjeno v govorih na Goričkem, v zamejstvu na Madžarskem pa se govori t. i. porabska različica, ki vključuje krajevne govore vse do Monoštra.

Z vidika sodobnega časa pojmujeemo prekmurščino kot neknjižno zemljepisno različico, tj. narečje, ki v istem prostoru in času sobiva s knjižno slovenščino, medtem ko je imelo to narečje v času pripadnosti Prekmurja ogrski državi (do leta 1919) status knjižnega jezika.

Zgodovinski pogled na prekmurščino – nastanek prekmurskega knjižnega jezika

Na razvoj prekmurskega idioma so vplivali raznoteri zgodovinski dejavniki, izmed katerih je imel največji vpliv vdor madžarskega ljudstva v Panonsko nižino na prelomu 9. in 10. stoletja, ki je ozemlje današnjega Prekmurja s Porabjem priključilo svoji državi in ga za kar tisoč let z geografsko ločnico, tj. reko Muro, ostro ločilo od matičnega naroda. Pod tujo nadvlado je močno povezana prekmurska skupnost ves čas iskala načine ohranjanja regionalne in jezikovne identitete in jo zaradi zavedanja svoje posebne situacije na t. i. obrobju čedalje bolj krepila.

V takšnih okoliščinah se je v zgodnjih letih 18. stoletja začel razvijati prekmurski knjižni jezik, ki je sicer zaradi različnega zemljepisnega porekla piscev (iz severnih, osrednjih oz. južnih govorov) neenoten, večinoma pa temelji na ravenski in goriški različici, od koder je prihajalo največ piscev, medtem ko je bila dolinska različica prvič zapisala šele v začetku 20. stoletja.

Nosilce knjižne norme so, enako kot v osrednjem slovenskem prostoru, predstavljali katekizem (Franc Temlin: *Mali Katechismus*, 1715, tj. prevod Lutrovega *Malega katekizma*), ki je hkrati prva tiskana knjiga v prekmurskem knjižnem jezku, abecednik (F. Temlin: *Abecedarium Szlowensko*, 1725) in Biblija (Štefan Küzmič: *Nouvi zakon*, 1771), le da z dvestoletnim časovnim zamikom, vsi pa so bili zapisani v madžarskem črkopisu.

Neenotnost v prekmurskih knjigah se kaže predvsem v različnem načinu zapisovanja prekmurskih glasov *ei* in *ou*, ki ju poleg te oblike zapisujejo še kot *ej* oz. kot *ê/ô* (*zvezda* »zvezda«, *dejte* »dete«, *ou* (*rouka* »roka«, *moust* »most«, *goloub* »golob«). Sicer pa so v zapisu knjižne prekmurščine dosledno upoštevale soglasniške značilnosti, npr. mehki *nj* se izgovarja/zapisuje kot *n* (*kniga*), končni *-m* prehaja v *-n* (*sidin* »sedim«), končni *-v* se izgovarja/zapisuje z nezvенеčo različico, tj. *s -f* (*z rokouf* »z roko«, sklop *pt* prehaja v *ft* (*ftica* »ptica«), sklop *dn* prehaja v *gn* (*gnes* »danes«), sklop *tl* prehaja v *kl* (*klačiti* »tlačiti«), sklop *tm* prehaja v *km* (*kmica* »tema«) ...

Pri tem je potrebno upoštevati, da je pomen prekmurskih verskih tiskov bil dvojen: poleg ozke cerkvene rabe so knjige oblikovale tudi močno zavest prekmurskih preprostih ljudi, širile njihov besedni zaklad, predvsem pa v bralcih budile narodnostni občutek.

Poimenovanja Prekmurja in Prekmurcev

V času priključitve Prekmurja k tedanji Jugoslaviji so se med Prekmurci pojavljale številne polemike o poimenovanju te pokrajine, ki se takrat še ni imenovala Prekmurje. Poimenovanje v pomenu »ozemlje prek(o) Mure« je določeno iz osrednjeslovenskega zornega kota šele po letu 1919. Pod ogrsko oblastjo so Prekmurci sebe imenovali *Sloveni*, svojo pokrajino *Slovenska*, jezik pa *slovenski* ali *stari slovenski*. Formalno so bila prisotna še druga poimenovanja, kot na primer *Slovenska okroglina* oziroma *Slovenska krajina*, kar pa je prevod madžarskega izraza *Tótság*. Ivan Zelko domneva, da to poimenovanje izvira še iz časov madžarske naselitve, ko so ti Slovane, ki so jih ob prihodu srečali v Panonski nižini, poimenovali z izrazom *Tót*, njihovo

Prekmurcem predstavlja prekmurščina močan identifikacijski in pripadnostni element: situacij, kjer bi med sabo v domačem okolju govorili v knjižni slovenščini, dejansko ni, pa naj si gre za govorca z nižjo ali višjo stopnjo izobrazbe; pravzaprav bi se jim ob takem početju zdelo, da so »prodali svojo dušo« in zatajili samega sebe.

ozemlje pa *Tótság*. Ime *Tót* naj bi se prvotno nanašalo na vse Slovane, s katerimi so na novo prišli v stik madžarski zavojevalci, torej na Slovake, Slovence v Prekmurju in na kajkavske Hrvate (v sodobni madžarščini je v rabi predvsem kot zastarel in nekoliko zaničljiv izraz za Slovake).

Čeprav so se izrazi *Prekmurje*, *prekmurski* in *prekmurščina* po koncu prve svetovne vojne že pogosto pojavljali, razprave o tem, ali so ustrezni ali ne, še niso bile zaključene. Še ob koncu tridesetih let ni bilo jasno, ali naj se pokrajina imenuje Prekmurje ali Slovenska krajina. Matija Slavič v časopisu *Mladi Slovenec* leta 1937/38 na pobudo urednika Ferda Godine pojasnjuje kot ustrežnejši izraz Prekmurje, saj meni, da bi bil naziv Slovenska krajina primeren le, če bi bila ta pokrajina del Madžarske, v Sloveniji pa to nima smisla, saj so tukaj vse pokrajine slovenske. V osrednjeslovenskem prostoru pa je vse do priključitve Prekmurcev k matičnemu narodu zanje veljalo poimenovanje ogrski Slovenci.

Bogastvo prekmurskega narečja

Prekmurščina ima že v svoji biti pogoj za pestrost in bogatost besednega zaklada, tj. zemljepisno lego. Kot najvzhodnejše slovensko narečje ohranja prvine, ki so v drugih narečjih že izgubljene, tu pa so se ohranile zaradi tisočletne izoliranosti od matičnega naroda, zaradi česar so jezikoslovci obdobja romantike to narečje pojmovali kot zgled »čiste in arhaične slovenščine«. Poleg zemljepisne obrobnosti bogati prekmurščino še vpetost med tri močno drugačne kulture (germanska, madžarska, kajkavska) in s tem jezike/govorne različke, ki so v njenem besednem fondu pustili globok pečat. Kljub bližini dveh neslovanskih idiomov pa je vendarle zanimivo dejstvo, da je večina prekmurskega besedja po izvoru slovanskega porekla. O izrednem besednem bogastvu narečja priča dejstvo o številčnosti slovarjev tega prostora. *Slovar beltinskega prekmurskega govora* avtorjev Franca Novaka in Vilka Novaka zajema besedje krajevnega govora Beltincev in je prvič izšel 1985, drugič v dopolnjeni izdaji 1996, ponatis druge popravljene izdaje pa še leta 2009. Besedje Porabja je ujeta kar v dveh besednjakih, in sicer v Mukičevem *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarskem slo-*

varju ter v *Slovarju Gornjega Senika A–L* avtorice Marije Bajzek Lukač. Poleg omenjenih so tu še trije specialni slovarji, to sta dva zgodovinska, tj. *Slovar stare knjižne prekmurščine* (besedje 1715–1919), slovar Agustičevega časopisa *Prijatelj* (zbran v monografiji Natalije Ulčnik (*Začetki prekmurskega časopisja: besedje Agustičevega časopisa Prijatelj*), tretji je tematski, tj. *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke študije* (Mihaela Koletnik). ki obravnava narečno strokovno izrazje. Manjši nabori besed so zbrani tudi v zbirki porabskih pravljic *Kralič pa Lejpa Vida* (Karel Krajczar, 1996) ter v zbirki zgodb iz Prekmurja *Brezglavjeki* (Dušan Rešek, 1995).

Zanimivejših prekmurske besedne pojave je v razpravi obravnavala tudi Joža Meze (objava v *Jezik in slovstvo*, 1955/56), ki se ji kot posebej omembe vredni in v drugih narečjih neznani zdijo izrazi *vörtinja* »gospodinja«, *láboška* »kozica«, *ošlek* »šalotka«, *zóbovec* »bezeg«, *bür* »jez« in z njim v zvezi *büjrati* »jeziti« ter reklo *poštenjá ste vrejdní* »oprostite, pardon«.

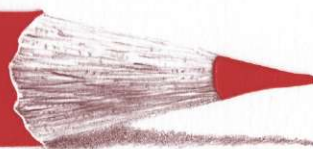
Da je prekmurščina res nékaj posebnega, nakazuje tudi leksikon psovka in kletvic iz Pomurja in Porabja (*Še zdaj, na te sveti den, moreš preklinjati*), ki jih je zbrala Jelka Pšajd.

Z vidika glasovja je v prekmurščini opazna velika pestrost samoglasniškega sistema, ki ob enoglasnikih (*i, ü, e, o, a*) vsebuje tudi dvoglasnike (*ij lijst* »list«, *üj ključ* »ključ«, *ej mlejko* »mleko«, *ou rouka* »roka«).

V primerjavi s knjižno slovenščino oz. ostalimi slovenskimi narečji ima prekmurščina posebnosti tudi na oblikoslovni ravni, zlasti v končnicah za tvorjenke posameznih sklonov, npr. v dajalniku in mestniku ednine za moški spol se govori *-i* (v knjiž. j. *-u*), *pri bráti* »pri bratu«, v orodniku ednine za ženski spol pa se govori *-of* (v knjiž. j. *-o*), z *mamof* »z mamom«. To je tudi narečje z najbolje ohranjeno dvojino, ki se v nekaterih narečjih na izrazni ravni sicer izgublja, in srednjim spolom samostalnikov, ki v drugih narečjih pogosto prehajajo v moški ali ženski spol.

Funkcijska zvrstnost prekmurščine

Če je za narečje kot zemljepisno zamejeno in neknjižno socialno zvrst nekoč veljalo mnenje o njegovi slabi funkcijskozvrstni členjenosti, danes dejstva kažejo drugače, saj se opaza splošna

širitev funkcijskozvrstnega spektra narečnih besedil in s tem absoluten presežek praktičnosporazumevalne vloge narečja, v katerem prednjači umetnostna zvrst. Bogata bera umetnostne zvrsti je zbrana v monografiji Vilka Novaka, *Izbor prekmurskega slovstva*, kjer je mogoče prebirati odlomke prekmurske proze in poezije starejših avtorjev. Med sodobnimi pisci je v javnosti gotovo najbolj poznan Feri Lainšček, ki je roman *Pojep na dejdekovon biciklini* (2001) zapisal v porabski različici prekmurščine, *Dečka na dedovem kolesu* pa v knjižni slovenščini. Enako maniro sta ubrala tudi Francek Mukič z dvojico romanov *Garaboncijaš* in *Črnošolec* ter Milan Vincetič z romanoma *Vujšlo mordje/Pobeglo morje*. Lainšček je v soavtorstvu s še dvema ustvarjalcema (M. Rošem in M. Vincetičem) izdal še prekmursko zbirko novel *Srebrni brejg* (1995), samostojno še dve zbirki ljubezenske poezije: *Nikdar neboš znala* in *Lübezen: verzuške pa kejpi*, v pripravi pa so prekmurske pravljice *Mislice*, doslej zapisane le v knjižni slovenščini. Dobro sta zastopani tudi filmska in glasbena prekmurska umetnost, in sicer s Kranjčevimi *Strici so mi povedali*, z Lainščkovim *Halgatojem*, Škafarjevim filmom *Oča* in filmom mlajše ustvarjalke Maje Prettner *Nikoli za vedno* ter z glasbo Kreslina, Lange, Kontrabanta, v zadnjih letih tudi z zelo ustvarjalnim narečnim rapom skupine *Stekli psi*.

Veliko manj kot umetnostne zvrsti je prekmurske publicistike. V osrednjem pomurskem časopisu *Vestnik* je pretežen delež člankov pisan v knjižni slovenščini, v narečju so le posamezne kolumne, npr. *Brat Džouži*, medtem ko je večinoma narečni časopis *Porabje*, namenjen zamejskim Slovencem na Madžarskem. Prekmurski študentje so imeli priložnost do 1994. leta v narečju prebirati časopis *Bruc*. V knjižni slovenščini se oddaja tudi večina radijskih oddaj na osrednjem radiu *Murski val*, na katerem je prekmurščino mogoče slišati le v redkih tematskih, več pa v kontaktnih odajah ter v igranih dvogovornih reklamnih vložkih.

Sociolingvistični pogled na prekmurščino

Prekmurci, katerih prvi, tj. materni jezik, je prekmursko narečje, ki je jezik okolja, začnejo knjižno slovenščino usvajati šele

v izobraževalnih ustanovah od vrtca dalje, in so tako zmožni t. i. kodnega preklopa iz narečja v knjižno zvrst iz ene v drugo poved, na podlagi česar jih je mogoče nesporno opredeljevati kot dvojezične, kar potrjujejo tudi sodobne raziskave prekmurščine ruskega sociolingvista G. Pilipenka.

Komunikacija v narečju poteka znotraj in zunaj domačega ognjišča, tj. v neuradnih, poluradnih in uradnih situacijah, npr. v trgovini, na poštah, v restavracijah, na upravnih enotah, medtem ko je komunikacija v knjižni slovenščini omejena na šole, cerkve in večino medijev. Medtem ko se v neuradnih in poluradnih situacijah govori čisto prekmursko narečje, je v uradnih situacijah slišati nadnarečno zvrst prekmurščine z opuščeni prekmurskimi dvoglasniki *ei, ou, ij, üj*, z zamenjavo nekaterega besedja in opustitvijo prekmurske orodniške končnice *-of* za ženski spol ednine.

Čeprav bi pričakovali, da bo pedagoški proces v Prekmurju ves čas potekal v knjižni slovenščini, zadnje raziskave kažejo, da se učitelji in profesorji poslužujejo predavanja snovi tudi v narečju, tako je mogoče knjižni jezik stoodstotno srečati le pri pouku slovenščine. V želji po dobri usvojitvi sistema knjižne slovenščine so tako Prekmurci zaradi velikega razlikovanja med prekmurskim narečjem in knjižno slovenščino primorani vložiti nekoliko več truda kot govorci osrednejših narečij, in sicer z branjem, poslušanjem in tvorjenjem knjižnih besedil.

Prekmursko narečje se tako nedvomno prenaša na mlajše robove, vsekakor pa bi bilo nerealno trditi, da je govor starih staršev in njihovih vnukov popolnoma enak, kajti vsakodnevni stik prekmurskega govornika s knjižno slovenščino v narečju pušča določene sledove. Ob sprejetju novih informacijskih tehnologij se je med mlajšo in srednjo generacijo pojavilo množično zapisovanje prekmurskih besedil s sporočilno vlogo, in sicer na zidovih facebooka, v komunikaciji preko kratkih sporočil in elektronske pošte.

Prekmurcem predstavlja prekmurščina močan identifikacijski in pripadnostni element: situacij, kjer bi med sabo v domačem okolju govorili v knjižni slovenščini, dejansko ni, pa naj si gre za govornika z nižjo ali višjo stopnjo izobrazbe; pravzaprav bi se

jim ob takem početu zdelo, da so »prodali svojo dušo« in zatajili samega sebe. Tudi v položaju, ki knjižno slovenščino zahteva (npr. na javnih nastopih, na fakultetah ...), se Prekmurci v knjižni/nenarečni komunikaciji s sorojakom pogosto počutijo nelagodno, tako v brezhiben sistem pogosto vstavljajo vsaj narečne glasove, npr. *ü*, svetel (približan e-ju) ali temen (približan -o-ju) *a*, saj se ob tem počutijo nekoliko bolj pristni. Govorjenje v knjižnem jeziku Prekmurcu pogosto predstavlja neke vrste

stres, saj nanj kljub dobro usvojeni knjižni slovenščini v mentalnem slovarju ves čas vzporedno z govorjenjem pritiska močna samokontrola in samocenzura, v smislu, kako to povedati *pravilno* – to je namreč tudi njihova oznaka za knjižno zvrst. Prekmurci prekmursko narečje dojemajo zelo čustveno, tako vedno ob vsaki priložnosti poudarjajo, kako lepo je to narečje, kako ponosni so, da ga gučijo »govorijo« in kako pomembno je, da ga ohranjamo – tudi zaradi bogate zgodovine. •

Besedilo, zapisano v prekmurščini (s predstavitevjo v knjižno zvrst)

Prenos govorne prekmurščine v pisno obliko je prikazan na spodnjem primeru, tj. v poenostavljeni fonetični pisavi zapisano besedilo s tematiko panonske kmečke hiše, iz katerega je mogoče uzreti trden sistem prekmurskega narečja, in sicer na glasoslovni, oblikoslovni, besedni in skladenjski jezikovni ravnini. V drugem odstavku je besedilo predstavljeno še v različico knjižne slovenščine.

Inda so bilé iže čista inačiše kak zdaj. Nejsa bilé tak velke pa visike kak gnjesden. Mele so mala oukna, pa strejo s slame – dobra je bijla samo žijtna slama, s štère so delali rituvine. Jes se šče ene takše spoumlin. Bijla je lisena, zijdi pa so bilij vò namazani z iloj-cof pa s plevami, pa poštrijani z vapnon. Da si notri prišel, je najprle bül príklet, te pa čarna küjnja, ge je bilou ognišče pa krüjšna peč. S príkleti se je v-en kraj šlo v ižo, pravli smo tuj v prejgnjo ižo, v drüjgi kraj pa v zagnjo ižo. Néštèrni so meli še štiblec, ge so spala deca. V enon kouti v iži je bül sto pa kloup, pa kakši stolec, v drüjgon kouti je bijla peč s klopjouf. V toj iži je bijla še postelj, pravli smo tuj štampet, ge sta spala oča pa mati, pouleg pa še v zijbelki najmlajše dejte. Gvanta so nej meli puno, pospravleni je bül v škrinji, pa v kakšon omari. Néštèrni so meli v zijdi kakšo omarico, notri pa žegnjanu vodou, pa kakši šnops za vrastvo. Pod je bül liseni, f čarnoj küjnji lejko tuj srtél. V iži je bül še špajz, včasi tuj kléjt za repo, krumple, eni so tumi pravli pivníca, ta je bijla za vijno. Stranišče je bilou vöni. Naše iže so bilé nisike, tak ka odzgora nej bilou nikaj, liki samo pod. Gor se je prišlo po stubaj ali pa po lestvici, néštèrni so v zijmi tü sišijli mesou. Tumi placi pod strejof smo pravli na iži. Na dvouri pouleg iže je bül še lejf za pujceke, štale za krave, gümla, ge so mlatili, parma, ge so meli krmo, vinják, kokošnjak, pa še kaj.

Poknjiženo besedilo: Stare kmečke hiše

Nekoč so bile hiše popolnoma drugačne kot zdaj. Niso bile tako velike pa visoke kot dandanes. Imele so majhna okna, pa streho iz slame – dobra je bila samo ržena slama, iz katere so delali škopnike. Jaz se še ene take spomnim. Bila je lesena, zidovi pa so bili pomazani z ilovico in s plevami pa prepleskani z apnom. Ko si notri prišel, je najprej bila veža, potema pa črna kuhinja, kjer je bilo ognjišče pa krušna peč. Iz veže se je v eno stran šlo v sobo, rekli smo tudi v prednjo *hižo*, v drugo stran pa v zadnjo *hižo*. Nekateri so imeli še štiblec, kjer so spali otroci. V enem kotu v tej sobi je bila klop, pa kakšen stol, v drugem kotu je bila peč s klopjo. V tej sobi je bila še postelja, rekli smo tudi *šampet*, kjer sta spala oče in mati, poleg pa še v zijbelki najmlajši otrok. Oblačil niso imeli dosti, pospravljena so bila v škrinji, pa v kakšni omari. Nekateri so imeli v zidu še kakšno omarico, notri pa blagoslovljeno vodo pa kakšen šnops za zdravilo. Tla so bila lesena, v črni kuhinja lahko tudi *srtel*. V hiši je bila še shramba, včasih tudi klet za repo, krompir, eni so rekli *pivníca*, ta je bila za vino. Stranišče je bilo zunaj. Naše hiše so bile nizke, tako da zgoraj ni bilo ničesar, temveč samo pod. Gor se je prišlo po stopnicah ali pa po lestvi, nekateri so pozimi tu sušili meso. Temu prostoru pod streho smo rekli *na hiži*. Na dvorišču poleg hiše je bil še svinjski hlev, kravje štale, skedenj, kjer so mlatili, *parma*, kjer so imeli krmo, čebelnjak, kurnik, pa še kaj.